EUROPEISKA
KOMMISSIONEN

Bryssel den 11.9.2024
COM(2024) 550 final

RAPPORT FRÅN KOMMISSIONEN TILL EUROPAPARLAMENTET OCH RÅDET

om utvärderingen av förordningen om styrningen av energiunionen och av klimatåtgärder

{SWD(2024) 200 final}

1. UTVÄRDERING AV STYRNINGEN AV ENERGIUNIONEN OCH AV KLIMATÅTGÄRDER: BAKGRUND

Förordningen om styrningen av energiunionen och av klimatåtgärder (*styrningsförordningen* eller *förordningen*) antogs i december 2018[1]. Syftet var att skapa **en robust styrningsmekanism för att göra det möjligt för EU att uppnå sina energi- och klimatmål samt målen i Parisavtalet från 2015 och samtidigt integrera och förenkla skyldigheterna enligt EU:s energi- och klimatlagstiftning**. Förordningen omfattar energiunionens fem dimensioner: energitrygghet, den inre energimarknaden, energieffektivitet, minskade växthusgasutsläpp samt forskning, innovation och konkurrenskraft.

Förordningen stärker den integrerade nationella energi- och klimatpolitiska planeringen genom att skapa en samstämmig, effektiv och transparent ram som rationaliserar, slår samman och förenklar en lång rad utspridda och delvis överlappande övervakningsskyldigheter[2]. För det första stöder den strategisk **planering** på energi- och klimatområdet på medellång och lång sikt genom integrerade nationella energi- och klimatplaner (*nationella planer*) och nationella långsiktiga strategier. För det andra förser den medlemsstaterna med en ram för hur de ska **rapportera** sina framsteg när det gäller att uppnå målen för 2030 och de långsiktiga energi- och klimatmålen[3], både till kommissionen och till sekretariatet för FN:s ramkonvention om klimatförändringar (UNFCCC). För det tredje gör den det möjligt för kommissionen att **bedöma och övervaka framstegen** på både EU-nivå och medlemsstatsnivå och att vidta åtgärder när ambitionsnivån och/eller framstegen är otillräckliga.

Förordningen syftar till att **minska den administrativa bördan, ge tydliga investeringssignaler** till investerare och **öka transparensen och ansvarsskyldigheten** genom att göra information om energi- och klimatpolitiken mer lättillgänglig för allmänheten. Genom förordningen inrättades en ny mekanism för samarbete mellan medlemsstaterna och EU. Den innehöll också krav på att medlemsstaterna skulle inrätta flernivådialoger med berörda parter, med deltagande av lokala och regionala myndigheter, civilsamhällesorganisationer, näringslivet, investerare, andra relevanta berörda aktörer och allmänheten.

I denna rapport utvärderas hur förordningen har fungerat och genomförts sedan den trädde i kraft 2018. Rapporten stöds av ett åtföljande arbetsdokument från

---

1 Europaparlamentets och rådets förordning (EU) 2018/1999 av den 11 december 2018 om styrningen av energiunionen och av klimatåtgärder, Förordning – 2018/1999 – SV – EUR-Lex (europa.eu).

2 Sammanlagt integrerade, rationaliserade eller upphävde kommissionens förslag till förordning mer än 50 enskilda planerings-, rapporterings- och övervakningsskyldigheter i EU-regelverket på energi- och klimatområdet (genom att integrera 31 och stryka 23 skyldigheter) – se COM(2016) 759 final/2 2016/0375(COD) på EUR-Lex -–52016PC0759R(01) – SV – EUR-Lex (europa.eu).

3 Det är viktigt att notera att förordningen inte innehåller några rapporteringsskyldigheter för företag.

kommissionens avdelningar[4]**.** Utvärderingen görs i enlighet med artikel 45 i förordningen[5]. I rapporten bedöms förordningens bidrag till styrningen av energiunionen, Parisavtalets långsiktiga mål, framstegen mot energimålen för 2030, EU:s klimatneutralitetsmål för 2050 samt energiunionens övriga mål. Här utvärderas dessutom i vilken utsträckning förordningen integrerar och är samstämmig med relevanta planerings-, rapporterings- och övervakningsskyldigheter på EU-nivå och internationell nivå.

Det är lägligt och nödvändigt att bedöma EU:s ram för energi- och klimatstyrning. Detta är politiskt viktigt med tanke på den framväxande geopolitiska situationen och de akuta utmaningarna på områden som klimat, ekonomi, konkurrens, sociala frågor och miljö. En utvärdering ger värdefullt underlag för utformningen och genomförandet av EU:s framtida energi- och klimatpolitik, särskilt med tanke på våra ambitioner för 2040 och 2050[6].

I denna rapport föreslås även möjliga förbättringar, bland annat möjligheten att förenkla och rationalisera rapporteringsskyldigheterna, vilket överensstämmer med kommissionens övergripande åtagande om att minska sådana skyldigheter med 25 %[7].

Utvärderingen bygger på en rad olika källor och underbyggdes av en extern utvärdering som genomfördes av konsulter[8]**.** Resultaten bygger delvis på samråd med nationella myndigheter, civilsamhällesorganisationer, industrin, ett evenemang för berörda parter[9], synpunkter från allmänheten som mottagits via en inbjudan att lämna synpunkter[10], skrivbordsundersökningar, kommissionens bedömningar av de integrerade nationella

---

4 SWD(2024) 200 final.

5 Den övergripande utvärderingen har genomförts i enlighet med kommissionens riktlinjer för bättre lagstiftning och baseras på fem standardkriterier för utvärderingar: ändamålsenlighet, effektivitet, samstämmighet, EU-mervärde och relevans.

6 I Europaparlamentets och rådets förordning (EU) 2021/1119 om inrättande av en ram för att uppnå klimatneutralitet och om ändring av förordningarna (EG) nr 401/2009 och (EU) 2018/1999 (europeisk klimatlag) fastställs ett bindande mål för klimatneutralitet i EU senast 2050, och för att uppnå detta kräver förordningen även att ett EU-omfattande klimatmål fastställs för 2040 (Förordning – 2021/1119 – SV – EUR-Lex (europa.eu)). Av denna anledning rekommenderade kommissionen i februari 2024 att EU skulle minska sina nettoutsläpp av växthusgaser med 90 % fram till 2040 jämfört med 1990 års nivåer (EUR-Lex – 52024DC0063 – SV – EUR-Lex (europa.eu)).

7 ”Resultat i dag och förberedelser för framtiden: kommissionens arbetsprogram för 2024”, https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/sv/ip_23_4965.

8 *Support study for the evaluation of Regulation (EU) 2018/1999 on the Governance of the Energy Union and Climate Action – final report* (kommande; ej översatt till svenska).

9 Se https://energy.ec.europa.eu/events/workshop-evaluation-governance-energy-union-and-climate-action-regulation-2024-01-11_en?prefLang=sv.

10 Se https://ec.europa.eu/info/law/better-regulation/have-your-say/initiatives/13799-Energiunionen-och-klimatatgarder-oversyn-av-styrningsforordningen_sv.

energi- och klimatplanerna[11] och lägesrapporteringen om dessa[12], en granskning av planerings-, rapporterings- och övervakningsskyldigheterna enligt EU:s energi- och klimatlagstiftning samt fallstudier i olika medlemsstater.

2. EU:S ENERGI- OCH KLIMATSTYRNING I ETT FÖRÄNDERLIGT POLITISKT OCH GEOPOLITISKT SAMMANHANG

Den europeiska och internationella situationen på energi- och klimatområdet har utvecklats avsevärt sedan förordningen antogs. Å ena sidan är detta ett resultat av klimatförändringarnas alltmer kännbara effekter, som har föranlett kraftfulla politiska åtgärder i EU och internationellt, bland annat den europeiska gröna given, den europeiska klimatlagen, 55 %-paketet, EU:s politik för klimatrisker och klimatanpassning samt framsteg i genomförandet av Parisavtalet. Den europeiska gröna given har också blivit EU:s nya tillväxtstrategi och den bryter sambandet mellan ekonomisk tillväxt och resursanvändning. Å andra sidan har EU:s energi- och klimatpolitik utvecklats som ett svar på de exceptionella kriser som orsakats av covid-19-pandemin och av Rysslands anfallskrig mot Ukraina.

Utvecklingen av EU:s lagstiftning har haft stor inverkan på förordningen. Den europeiska klimatlagen antogs 2021. Genom denna gjordes målinriktade ändringar av förordningen, i syfte att införliva EU:s klimatneutralitetsmål. De lagstiftningsändringar som infördes genom 55 %-paketet medförde också nya planerings- och rapporteringsskyldigheter, varav vissa ännu inte har införlivats fullt ut i förordningen. I kommissionens vägledning från 2022 för uppdateringen av de nationella energi- och klimatplanerna[13] uppmanades medlemsstaterna att höja sin ambitionsnivå för att anpassa den till klimatlagen, 55 %-paketet och REPowerEU[14].

---

[11] Kommissionens EU-omfattande bedömning av utkasten till integrerade nationella energi- och klimatplaner, 2019 (COM(2019) 285 final), https://eur-lex.europa.eu/legal-content/SV/TXT/?qid=1565713062913&uri=CELEX:52019DC0285, kommissionens EU-omfattande bedömning av 2020 års slutliga integrerade nationella energi- och klimatplaner, 2020 https://eur-lex.europa.eu/legal-content/SV/TXT/?qid=1600339518571&uri=COM%3A2020%3A564%3AFIN, kommissionens EU-omfattande bedömning av 2020 års slutliga integrerade nationella energi- och klimatplaner, 2020 (COM(2020) 564 final), https://eur-lex.europa.eu/legal-content/SV/TXT/?qid=1600339518571&uri=COM%3A2020%3A564%3AFIN, kommissionens EU-omfattande bedömning av 2023 års utkast till uppdaterade integrerade nationella energi- och klimatplaner (COM(2023) 796 final), https://eur-lex.europa.eu/legal-content/SV/TXT/?uri=COM%3A2023%3A796%3AFIN.

[12] *Assessment of progress towards the objectives of the Energy Union and Climate Action*, SWD(2023) 646 final, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/RO/TXT/?uri=CELEX:52023SC0646.

[13] Kommissionens tillkännagivande om vägledning för medlemsstaterna vid uppdateringen av de nationella energi- och klimatplanerna för 2021–2030 (2022/C 495/02), Vägledning för medlemsstaterna om uppdaterade nationella energi- och klimatplaner för 2021–2030 – Europeiska kommissionen (europa.eu).

[14] REPowerEU är EU:s svar på de svårigheter och störningar på den globala energimarknaden som har orsakats av Rysslands invasion av Ukraina. Planen syftar till att diversifiera EU:s energikällor, spara energi och ytterligare främja förnybar energi och energieffektivitet samtidigt som utsläppen minskas, se COM(2022) 230 final (https://eur-lex.europa.eu/legal-content/SV/TXT/?uri=COM%3A2022%3A230%3AFIN&qid=1653033742483).

Sedan förordningen trädde i kraft har det politiska läget på internationell nivå också förändrats betydligt. Bland annat har beslut fattats om hur Parisavtalet ska genomföras, till exempel genom ett ”stärkt transparensramverk”. Vid FN:s 28:e klimattoppmöte (COP 28) gjorde parterna i Parisavtalet en första ”global översyn”. De drog slutsatsen att det visserligen införs allt effektivare klimatpolitik, men att det trots detta krävs ytterligare brådskande åtgärder. Parterna enades också om att tredubbla den globala kapaciteten för förnybar energi och fördubbla andelen förbättringar av energieffektiviteten senast 2030, liksom om att man ska röra sig bort från användning av fossila bränslen i energisystem. Dessutom inrättade parterna en ram för global klimatresiliens, och man lanserade Belém-arbetsprogrammet för att fastställa indikatorer för klimatanpassning. De åtog sig också att påskynda åtgärderna för att fasa ut ineffektiva subventioner till fossila bränslen som inte åtgärdar energifattigdom eller hjälper utsatta grupper[15].

Med anledning av covid-19-pandemin inrättades ett banbrytande EU-instrument för ekonomisk återhämtning, som också erbjöd en möjlighet att påskynda EU:s gröna omställning. *Faciliteten för återhämtning och resiliens*, som utgör kärnan i *NextGenerationEU* och har en budget på upp till 800 miljarder euro, innefattar ett krav om att medlemsstaterna ska anslå minst 37 % av budgeten för sin nationella återhämtnings- och resiliensplan till åtgärder som bidrar till klimatmålen[16]. Förordningen om faciliteten för återhämtning och resiliens ändrades 2022 för att göra det möjligt för medlemsstaterna att lägga till kapitel om *REPowerEU* i sina återhämtnings- och resiliensplaner och få tillgång till ytterligare finansiering för att sätta stopp för beroendet av ryska fossila bränslen senast 2030. Genom *REPowerEU* och lagstiftningsinitiativ som antogs som nödåtgärder lyckades man mildra effekterna av energikrisen för hushåll och företag på ett samordnat sätt.

Denna ökning av finansieringen i kombination med höjda ambitioner har påskyndat genomförandet av den energi- och klimatpolitik och de åtgärder som medlemsstaterna hade lagt fram i sina ursprungliga integrerade nationella energi- och klimatplaner, som antogs 2020. Relevanta åtgärder som stöds av faciliteten för återhämtning och resiliens måste nu integreras i de slutliga uppdaterade nationella planerna, vilka skulle stå färdiga senast den 30 juni 2024. Det omvända är också sant: de befintliga nationella planerna spelade en viktig roll för att identifiera områden för reformer och finansiering för investeringar inom faciliteten.

Krigets återkomst till EU:s gränser och den efterföljande energikrisen, som är den största sedan 1970-talet, satte EU:s motståndskraft på prov på ett akut sätt. Dessa händelser visade hur viktigt det är med energitrygghet, att det behövs en diversifierad tillgång till energikällor och att vi måste främja förnybar energi och energieffektivitet. De visade också tydligt energitrygghetens roll i det bredare sammanhanget av ekonomisk

15 Beslut 1/CMA.5 av partskonferensen i dess funktion som partsmöte för detta avtal.

16 Av de samlade anslagen för NextGenerationEU och EU:s fleråriga budgetram 2021–2027 ska minst 30 % (omkring 600 miljarder euro) gå till klimatåtgärder.

resiliens, ökad global konkurrens och behovet av att säkerställa konkurrenskraftig tillgång till råvaror och komponenter för att uppnå klimatneutralitet senast 2050.

Förordningens styrningsmekanism har visat sig utgöra en smidig ram för att ta itu med dessa händelser. Den har till exempel gjort det möjligt för medlemsstaterna att återspegla den föränderliga politiska och geopolitiska situationen när de uppdaterar sina nationella planer för perioden 2021–2030. I bedömningen av utkasten till uppdaterade nationella planer[17] drog kommissionen slutsatsen att ambitionsnivån för energi- och klimatmålen för 2030 i utkasten till uppdaterade planer var betydligt högre än i de ursprungliga nationella planerna.

Mot bakgrund av det uppdaterade regelverket visade bedömningen emellertid också att det fanns ett ambitionsgap i fråga om de planerade åtgärderna för att minska växthusgasutsläppen och öka den förnybara energin och energieffektiviteten. För att överbrygga detta gap – och för att ta itu med andra brister i utkasten till planer – utfärdade kommissionen rekommendationer till varje medlemsstat[18] som skulle beaktas när de uppdaterade nationella planerna färdigställdes. Förordningen fortsätter således att styra energi- och klimatplaneringen vid denna avgörande tidpunkt.

3. STYRNINGSFÖRORDNINGENS EFFEKTER

Ändamålsenlighet: konkreta resultat

Förordningen har förbättrat den strategiska planering som behövs för att vi ska kunna uppnå EU:s energi- och klimatmål för 2030 och bana väg för uppnåendet av klimatneutralitet senast 2050. Genom förordningen slogs flera nationella sektorsspecifika handlingsplaner samman till en enda sammanhängande nationell plan som omfattar viktiga ekonomiska sektorer och vägleds av tydliga mål på medellång sikt. Därigenom har den bidragit till att förbättra planeringen både i medlemsstaterna, genom att kräva att ministerierna utökar den sektorsövergripande samordningen, och mellan dem, genom att öka det gränsöverskridande regionala samarbetet, inbegripet inom infrastrukturprojekt.

Icke desto mindre finns det fortfarande betydande skillnader i omfattningen av och kvaliteten på medlemsstaternas planer och strategier. Nivån av politisk acceptans varierar mellan olika medlemsstater i fråga om planeringscykeln för de nationella energi- och klimatplanerna i enlighet med förordningen. Det har delvis att göra med att man fortfarande använder olika nationella planeringsramar, vilket ibland leder till parallella planeringsförfaranden. Vissa berörda parter har påpekat att tidsramarna för inlämning av de nationella långsiktiga strategierna och de integrerade nationella energi- och klimatplanerna inte är anpassade till varandra. De har även noterat att kraven på att

[17] Kommissionens EU-omfattande bedömning av 2023 års utkast till uppdaterade integrerade nationella energi- och klimatplaner, 2023 (COM(2023) 796 final), https://eur-lex.europa.eu/legal-content/SV/TXT/?uri=COM%3A2023%3A796%3AFIN.

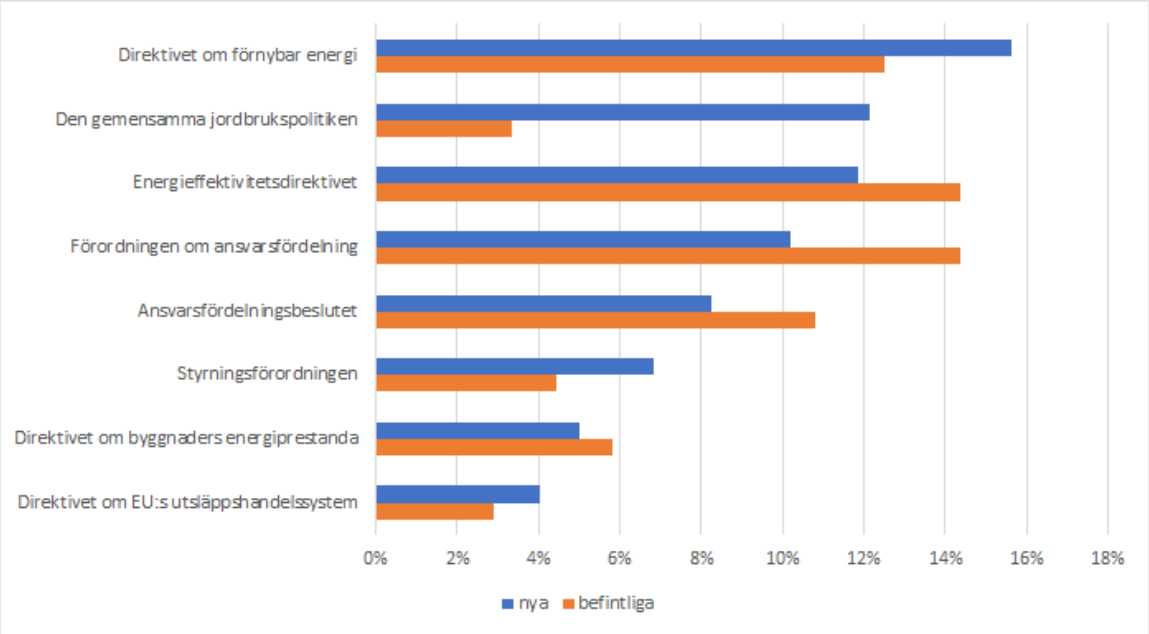
[18] Se information om nationella energi- och klimatplaner (europa.eu).

uppdatera de nationella långsiktiga strategierna efter deras antagande är mindre strikta än för de nationella planerna.

Bättre planering och en mer konsekvent politisk ram har hjälpt till att skapa större förutsägbarhet för investerare, men vissa problem kvarstår. Samtidigt noterar kommissionen i alla sina bedömningar av utkasten till (2019), de slutliga (2020) och utkasten till uppdaterade nationella planer (2023) att det finns ett behov av mer detaljerade upplysningar och analyser av investeringsbehov och finansieringskällor i de nationella planerna. Många nationella planer saknar även hittills tillförlitliga uppskattningar av de makroekonomiska effekterna av den politik och de åtgärder som planeras. Med tanke på vissa långsiktiga investeringscykler (t.ex. inom industrin) kan den tioåriga tidsramen för de nationella planerna dessutom vara för kort. Just därför är de nationella långsiktiga strategiernas trettioåriga perspektiv så viktigt. Investerare kan också behöva mer detaljerad information (t.ex. uppdelad på regional och lokal nivå).

Förordningen har bidragit till införandet av ny klimat- och energipolitik. Sedan de första nationella planerna antogs 2020 har medlemsstaterna rapporterat ett stort antal nya politiska strategier och åtgärder. I de integrerade nationella energi- och klimatlägesrapporterna (*lägesrapporterna*) 2023 var till exempel 29 % av alla åtgärder nya. Det visar att medlemsstaterna har vidtagit kontinuerliga åtgärder för att uppnå klimat- och energimålen för 2030. Även om flera strategier och åtgärder har införts som ett direkt svar på förordningen finns det även många andra som är mer indirekt kopplade till den. Detta återspeglar förordningens ”ramkaraktär” och hur den integrerar skyldigheter från andra EU-rättsakter på energi- och klimatområdet (diagram 1). Samtidigt – och såsom nämnts ovan – fann kommissionen i sin EU-omfattande bedömning av utkasten till uppdaterade nationella energi- och klimatplaner från december 2023 att genomförandet av energi- och klimatpolitiken måste intensifieras för att det ska bli möjligt att uppnå de (nu mer ambitiösa) målen för 2030. Klimatanpassning måste också beaktas i högre grad i de nationella planerna.

Diagram 1. Andel strategier och åtgärder som rapporterats av medlemsstaterna i deras lägesrapporter som är kopplade till EU:s politik och lagstiftning

Anmärkning: De strategier och åtgärder som kallas ”nya” är de som har införts sedan de ursprungliga nationella planerna utarbetades. Källa: ”Assessment of progress towards the objectives of the Energy Union and Climate Action”, SWD(2023) 646 final.

Förordningen har i viss mån förbättrat kvaliteten på den information som medlemsstaterna rapporterar. Det är viktigt att notera att förordningen har bidragit till att höja kvaliteten på inventeringsuppgifterna och prognoserna för växthusgaser. Processen med de integrerade nationella energi- och klimatlägesrapporterna har bidragit till ökad fullständighet i fråga om informationen. Det kvarstår dock vissa luckor och inkonsekvenser i den information som rapporteras i dessa lägesrapporter. Detta gäller även omfattningen och kvaliteten på den rapporterade informationen om åtgärder för klimatanpassning (artikel 19.1).

Allmänhetens tillgång till uppgifter har också förbättrats, bland annat genom krav på att uppgifter om nya frågor ska samlas in och rapporteras, och att informationen ska offentliggöras och konsolideras på den e-plattform[19] som inrättats genom förordningen. Trots att dessa uppgifter är offentligt tillgängliga presenteras de emellertid ibland på ett komplicerat sätt som kan vara svårt att förstå.

Förordningen är ett viktigt steg mot mer ändamålsenliga offentliga samråd och en mer ändamålsenlig flernivåstyrning av energi- och klimatpolitiken, detta eftersom den innehåller specifika rättsliga krav som omfattar båda dessa aspekter (artiklarna 10 och 11). De flesta medlemsstater har anordnat offentliga samråd om sina utkast till uppdaterade

[19] E-plattformen är en internetplattform (som består av två system: Reportnet som drivs av Europeiska miljöbyrån och ReportENER som drivs av GD Energi) som ska underlätta kommunikationen mellan kommissionen och medlemsstaterna, främja samarbete mellan medlemsstaterna och underlätta allmänhetens tillgång till information. E-plattformen är till för alla medlemsstater som rapporterar enligt denna förordning.

nationella planer och rapporterar att de genomfört flera initiativ för att starta nationella klimat- och energidialoger på flera nivåer med regionala och lokala myndigheter och andra berörda parter. Medlemsstaterna höll dock inte tillräckligt tidiga och inkluderande offentliga samråd, vilket krävs enligt förordningen, och deras flernivådialoger höll inte heller tillräcklig kvalitet. Ett skäl till detta skulle kunna vara att bestämmelserna i förordningen inte är tillräckligt exakta eller preskriptiva. Det kan också vara så att kopplingarna till kraven på allmänhetens deltagande enligt Århuskonventionen eller direktivet om strategiska miljöbedömningar[20] inte är tillräckligt tydliga. I vissa fall kan brist på nationell erfarenhet, problem kopplade till administrativa strukturer och kapacitet och/eller en brist på politiskt stöd också spela en roll.

Förordningen har gett blandade resultat när det gäller att förbättra punktligheten för inrapportering av information: medlemsstaterna lämnar ofta in de planer och den information som krävs efter den lagstadgade tidsfristen[21]**.** I vissa fall verkar förseningarna bero på att det behövs mer tid för att anpassa sig till processen eller på att tidsfristerna antingen är för korta eller ligger för nära varandra i tiden (t.ex. en rapporteringsfrist i mars 2023 som följs av en tidsfrist i juni 2023 för inlämningen av utkast till uppdaterade nationella planer). Skillnader i nationella eller regionala processer eller planeringscykler samt förändringar i förvaltningen har i vissa fall också lett till förseningar. I vissa fall kan även personalbrist spela in. Förseningarna kan äventyra kommissionens möjlighet att snabbt ge en heltäckande översikt för att styra ambitionen för och framstegen mot energi- och klimatmålen. Endast fyra medlemsstater hade lämnat in sina slutliga uppdaterade nationella planer den 30 juni 2024. Som svar på detta inledde kommissionen EU Pilot-förfaranden för de medlemsstater som inte hade lämnat in slutliga uppdaterade nationella planer.

Förordningens efterlevnadsmekanism bygger till stor del på rekommendationer och andra icke-bindande mekanismer. Även om medlemsstaterna är tvungna att ta hänsyn till rekommendationerna är de inte bindande. I en extern översyn av kommissionens bedömningar av de slutliga nationella planerna 2020 drogs slutsatsen att största delen (66 %, eller 378 stycken) av rekommendationerna till medlemsstaterna antingen endast delvis (53 %, eller 304 stycken) eller inte alls (13 %, eller 74 stycken) hade följts[22]. Vissa berörda parter framförde kritik mot att överträdelseförfaranden i bästa fall inleds som svar på en medlemsstats åsidosättande av förfarandemässiga skyldigheter (t.ex. sen inlämning av nationella planer), men inte för underlåtenhet att uppnå målen i sektorsspecifik

[20] Europaparlamentets och rådets direktiv 2001/42/EG av den 27 juni 2001 om bedömning av vissa planers och programs miljöpåverkan (https://eur-lex.europa.eu/legal-content/SV/ALL/?uri=celex%3A32001L0042).

[21] Mer information finns i det åtföljande arbetsdokumentet från kommissionens avdelningar.

[22] *Support study for the evaluation of Regulation (EU) 2018/1999 on the Governance of the Energy Union and Climate Action – final report* (kommande; ej översatt till svenska).

lagstiftning. Man bör dock vara medveten om att flera av EU-rättsakterna på energi- och klimatområdet innehåller egna mekanismer för att hantera bristfälligt genomförande[23].

Eftersom vi fortfarande befinner oss i ett tidigt skede av genomförandeperioden har förordningens viktigaste rättsliga instrument för att åtgärda bristande ambition eller otillräckliga framsteg (artiklarna 31 och 32) inte använts i någon större utsträckning. Vissa berörda parter ifrågasatte kommissionens förmåga att agera om medlemsstaterna brister i ambition eller framsteg. I kommissionens EU-omfattande bedömning av de slutliga nationella planerna under cykeln 2019–2020 konstaterades emellertid att det fanns ett ambitionsgap i fråga om energieffektivitet. För att överbrygga detta gap ändrades energieffektivitetsdirektivet[24] och direktivet om byggnaders energiprestanda[25] som en del av 55 %-paketet. I den pågående processen för att uppdatera de nationella planerna följer kommissionen noga upp risken för nya ambitionsgap. När det gäller resultaten kommer eventuella betydande brister att bli uppenbara först vid de bedömningar av framsteg som kommer att göras senare under genomförandeperioden, på grund av den tid som krävs för att konsolidera energi- och klimatuppgifterna.

Förordningen har i viss mån stimulerat det regionala samarbetet mellan medlemsstaterna. I kommissionens EU-omfattande bedömningar av utkasten till (2019), de slutliga versionerna av (2020) och utkasten till uppdaterade nationella planer (2023) konstaterades det i allmänhet att medlemsstaterna hade identifierat behovet av regionalt samarbete på ett korrekt sätt och att vissa av dem använde sig av regionala forum, till exempel de högnivågrupper som inrättats av kommissionen[26]. Samtidigt visade bedömningarna på en ojämn användning av regionala samråd vid utarbetandet av de nationella planerna och varierande detaljnivå när det gäller de åtgärder som medlemsstaterna planerar att genomföra tillsammans med andra medlemsstater. Ett specifikt exempel på samarbete mellan medlemsstaterna är det sätt på vilket Finland och Luxemburg har använt finansieringsmekanismen för förnybar energi som en genomförandemekanism för att undvika en lucka i Luxemburgs andel av förnybar energi. Genomförandet av denna finansieringsmekanism befinner sig fortfarande i ett tidigt skede, och den bär på outnyttjad potential. Planerade framtida anbudsförfaranden tyder på att användningen av denna mekanism kan komma att utökas.

---

[23] Exempelvis krävs det i förordningen om ansvarsfördelning och LULUCF-förordningen att kommissionen årligen ska bedöma medlemsstaternas framsteg mot de nationella mål som fastställs i dessa förordningar, och att medlemsstaterna ska lämna in en plan för korrigerande åtgärder om framstegen är otillräckliga (även om sådana mekanismer kan använda de processer för rapportering och uppgiftsgranskning som fastställs i styrningsförordningen).

[24] Europaparlamentets och rådets direktiv (EU) 2023/1791 av den 13 september 2023 om energieffektivitet och om ändring av förordning (EU) 2023/955 (omarbetning), https://eur-lex.europa.eu/legal-content/SV/TXT/?uri=OJ%3AJOL_2023_231_R_0001.

[25] Europaparlamentets och rådets direktiv (EU) 2024/1275 av den 24 april 2024 om byggnaders energiprestanda (omarbetning), Direktiv – EU – 2024/1275 – SV – EUR-Lex (europa.eu).

[26] Kommissionen har inrättat fyra högnivågrupper för att hjälpa till med strategisk styrning och ge politisk vägledning om lagstiftnings- och infrastrukturutveckling samt för att övervaka framstegen i projekt av gemensamt intresse i prioriterade regioner: Energisamarbete för Nordsjön, sammanlänkningar för Sydvästeuropa, den baltiska energimarknadens sammanlänkningsplan och sammankoppling av energinäten i Central- och Sydösteuropa.

Effektivitet: förenkling och rationalisering

Genom att rationalisera, slå samman och förenkla energi- och klimatpolitiska skyldigheter utgör förordningen ett viktigt steg mot att minska kostnaderna och öka den politiska samstämmigheten. Rationaliseringen skedde i form av integrerade planer (nationella planer), strategier (nationella långsiktiga strategier) och lägesrapporter, sammanslagning av relaterade skyldigheter i EU- och på internationell nivå till en enda förordning[27] samt en fullständig strykning av andra skyldigheter. I den konsekvensbedömning som låg till grund för kommissionens ursprungliga lagstiftningsförslag uppskattades denna rationalisering av politiken leda till en årlig minskning på 5 % av de direkta rapporteringskostnaderna inom samtliga EU-rättsaker på energiområdet jämfört med referensscenariot[28].

Samtidigt koncentrerar sammanslagningen av ett stort antal planerings- och rapporteringsskyldigheter till en enda förordning också kostnaderna med koppling till annan lagstiftning. På grundval av information som kommissionen och de nationella myndigheterna samlade in för den kompletterande studien[29] uppskattas engångskostnaderna för dessa skyldigheter till mellan 7,8 och 10,5 miljoner euro för de 27 medlemsstaterna tillsammans, och 1,1 miljoner euro för EU (kommissionen och Europeiska miljöbyrån). De årliga återkommande kostnaderna uppskattas till mellan 13,9 och 19,5 miljoner euro för de 27 medlemsstaterna tillsammans och 3,8 miljoner euro för EU. Trots att det inte är möjligt att göra en kvantitativ uppskattning av de direkta besparingar som uppnåtts genom förordningen kan det konstateras att rationaliseringen har lett till vissa besparingar, vilket förutspåddes i den ursprungliga konsekvensbedömningen.

Förordningen leder också till effektivitetsvinster som inte kan kvantifieras. Att slå samman flera strategiska planeringsdokument i en enda nationell plan med en rationaliserad process och föreskrivna mallar bör åtminstone över tid bidra till att minska den administrativa bördan. Det integrerade tillvägagångssättet för rapportering om framstegen i lägesrapporterna ökar också rapporteringsprocessens effektivitet och kvalitet. Även om dessa fördelar är svåra att kvantifiera är de mycket värdefulla, särskilt med tanke på att uppgifter av bättre kvalitet och mer samstämmig planering på lång sikt leder till bättre beslutsfattande.

Genom att ytterligare rationalisera de materiella och förfarandemässiga aspekterna skulle man kunna minska den administrativa bördan med koppling till planering och rapportering av energi- och klimatpolitiken ännu mer. Trots förordningens effektivitetsvinster ansåg många av de nationella myndigheter som rådfrågades att genomförandet av förordningen krävde en ökning av de ekonomiska och personella

---

27 Detta minskade inte direkt den administrativa bördan för dessa (i stort sett oförändrade) rapporteringsskyldigheter, men det minskade den rättsliga komplexiteten genom att samla alla skyldigheter i ett enda instrument.

28 Arbetsdokument från kommissionens avdelningar, *Impact assessment accompanying the proposal for a regulation of the European Parliament and the Council on the Governance of the Energy Union*. Se https://eur-lex.europa.eu/legal-content/SV/TXT/?uri=SWD:2016:394:FIN.

29 Se avsnitt 4.1.10 och bilagorna II och IV till arbetsdokumentet från kommissionens avdelningar.

resurserna. Utöver behovet av mer samordning och sammanställning av uppgifter över flera tjänster kan detta bero på att den nationella politiska planeringen i många fall inte är helt anpassad till förordningen, vilket leder till parallella processer. Berörda parter (särskilt nationella myndigheter) erkände dock att det rör sig om en inlärningskurva och förväntade sig i många fall att den administrativa bördan skulle minska med tiden, allt eftersom outputförväntningarna, verktygen och mallarna finjusteras.

Vissa faktorer kan påverka förordningens uppfattade inverkan på de administrativa kostnaderna. Sedan förordningen antogs har energi- och klimatpolitikens omfattning, ambition, komplexitet och politiska betydelse till exempel ökat, vilket ger dominoeffekter på planerings- och rapporteringskraven. Den nuvarande cykeln för nationella planer/lägesrapporter återspeglar en del av dessa politiska förändringar, antingen genom lagstiftningsändringar eller i form av vägledning[30].

Förordningen har också gjort rapporteringen effektivare genom ökad digitalisering, särskilt genom EU:s investering på 5 miljoner euro för att skapa en särskild e-plattform. Användningen av digitala mallar och kvalitetssäkringsförfaranden bidrog i hög grad till att göra de rapporterade uppgifterna jämförbara och enklare att vidareutnyttja. E-plattformen används också alltmer för att integrera skyldigheter från andra håll än förordningen, vilket skapar betydande kostnadsbesparingar och synergier. Plattformen har minskat kommissionens arbetsbörda betydligt när det gäller att hantera rapporteringsperioder, analysera rapporterade uppgifter och göra uppgifterna tillgängliga för vidareutnyttjande.

Detta är visserligen ett viktigt steg framåt, men plattformen skulle kunna göras mer användarvänlig och mindre komplex. Det tekniska stöd och de handledningar som erbjöds av kommissionen och Europeiska miljöbyrån ansågs vara särskilt användbara av de nationella myndigheter som deltog i rapporteringsprocessen. Vissa nationella myndigheter och berörda parter har dock varit kritiska mot att två olika rapporteringsplattformar (ReportNET3 och ReportENER) används samtidigt.

De berörda parterna förstod att rationalisering är en kontinuerlig process och rekommenderade att det undersöks hur man kan hitta en bättre balans mellan den detaljmängd och detaljnivå som krävs för planering, rapportering och övervakning å ena sidan, och den väsentliga information som krävs för att EU ska kunna uppnå sina mål å andra sidan.

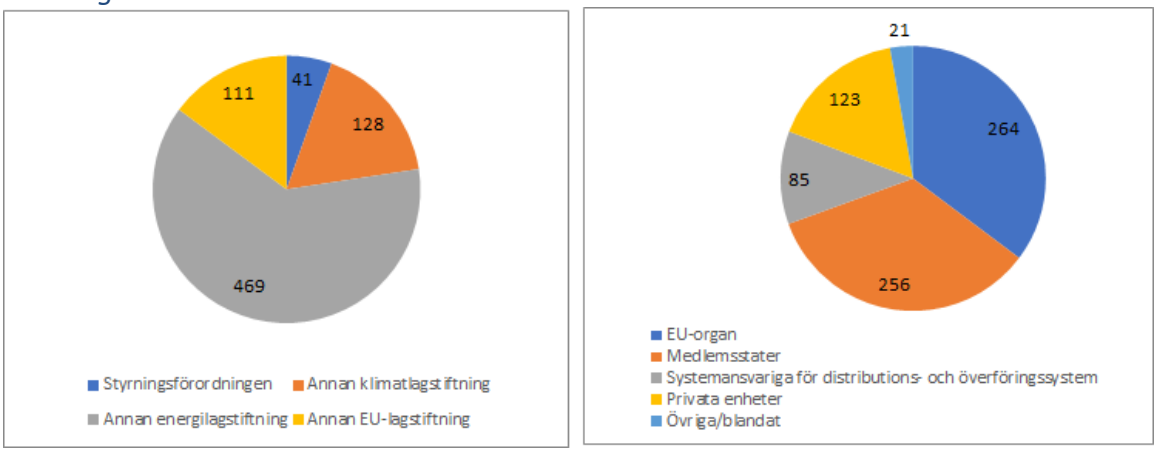
Kommissionen har redan inlett åtgärder för att ta itu med den administrativa bördan. Den har gjort ett åtagande om att minska den administrativa bördan i form av

[30] Kommissionens tillkännagivande om vägledning för medlemsstaterna vid uppdateringen av de nationella energi- och klimatplanerna för 2021–2030 (2022/C 495/02), EUR-Lex – 52022XC1229(02) – SV – EUR-Lex (europa.eu).

rapporteringsskyldigheter enligt EU-lagstiftningen med 25 %, utan att undergräva viktiga politiska mål[31].

Kommissionen har gjort en djupgående, AI-stödd granskning av planerings-, rapporterings- och övervakningsskyldigheterna i EU:s energi- och klimatlagstiftning, där man även beaktade kopplingarna mellan dessa skyldigheter och hållbarhetsrelaterade rapporteringsskyldigheter inom andra politikområden. Sammanlagt granskades över 700 skyldigheter[32], varav 41 hör till styrningsförordningen (diagram 2).

Diagram 2. Planerings-, rapporterings- och övervakningsskyldigheter i EU:s energi- och klimatlagstiftning och relaterade politikområden – per lagstiftningsområde och per ansvarig enhet

Genom denna granskning kunde kommissionen identifiera flera centrala åtgärder i rationaliseringsplanerna där nya åtgärder kan hjälpa till att minska rapporteringsbördan. Bland annat skulle man kunna upphäva rapporteringsskyldigheter för oljelager[33], se över lagstiftningen om försörjningstrygghet för gas[34] och tertiär lagstiftning kopplad till lagstiftningen om den inre marknaden för gas och el samt förordningen om integritet och öppenhet på grossistmarknaderna för energi[35]. Detta kompletteras med flera stödåtgärder

---

31 COM(2024) 163 final, *Dialoger om omställningen till ren energi – utvärdering: En stark europeisk industri för ett hållbart Europa*, https://commission.europa.eu/document/download/edc7b551-6b25-42ab-b36c-d9af7d4654e9_en?filename=COM_2024_163_1_EN.pdf.

32 ”Rapporteringskrav” avser krav som härrör från EU-lagstiftning som ålägger medlemsstaternas myndigheter, privata organisationer och/eller offentliga organisationer att tillhandahålla strukturerade eller ostrukturerade uppgifter (kvalitativa eller kvantitativa) till behöriga myndigheter på EU-nivå eller nationell nivå.

33 Enligt artiklarna 6.2 och 9.4 i rådets direktiv 2009/119/EG (Direktiv – 2009/119 – SV – EUR-Lex (europa.eu)) och artikel 26.1 a i förordning (EU) 2018/1999 (Förordning – 2018/1999 – SV – EUR-Lex (europa.eu).

34 Europaparlamentets och rådets förordning (EU) 2017/1938 av den 25 oktober 2017 om åtgärder för att säkerställa försörjningstryggheten för gas och om upphävande av förordning (EU) nr 994/2010 (Förordning – 2017/1938 – SV – EUR-Lex (europa.eu).

35 Europaparlamentets och rådets förordning (EU) nr 1227/2011 av den 25 oktober 2011 om integritet och öppenhet på grossistmarknaderna för energi Text av betydelse för EES (http://data.europa.eu/eli/reg/2011/1227/oj).

för att underlätta efterlevnaden. I rationaliseringsplanerna nämndes även möjligheten att se över förordningen, som ett sätt att öka effektiviteten ytterligare.

En samstämmig och konsekvent energi- och klimatpolitik

Förordningen är en internt samstämmig, enhetlig ram som sammanför flera planerings-, rapporterings- och övervakningsskyldigheter som tidigare var spridda över flera EU-rättsakter. Vissa inkonsekvenser kvarstår emellertid, vilket till stor del beror på komplexiteten i att slå samman många skyldigheter i en enda ram. Områden där det finns mångårig expertis inom planering och rapportering (t.ex. växthusgasutsläpp, förnybar energi och energieffektivitet) är ofta mer utvecklade än nyare, mer övergripande politikområden som principen om energieffektivitet först eller energifattigdom. Förordningen och dess iterativa utformning – som stöds av genomförandeförordningar, kommissionens vägledning om uppdatering av de nationella planerna och expertmöten – förväntas underlätta genomförandet av de praktiska aspekterna. Det bör leda till att framtida planer och rapporter blir mer konsekventa och integrerade.

Förordningen har också ökat samstämmigheten mellan EU:s energi- och klimatlagstiftning och andra relaterade delar av EU-lagstiftningen liksom med internationella avtal. Förordningen innehåller gemensamma regler för planering, rapportering och övervakning av internationella avtal som bland annat hjälper medlemsstaterna att fullgöra sina skyldigheter enligt FN:s ramkonvention om klimatförändringar och Parisavtalet. Det behövs dock vissa uppdateringar av förordningen för att garantera en fullständig anpassning till nyligen överenskomna internationella regler och processer.

Förordningen är ännu inte helt förenlig med EU:s nya eller uppdaterade lagstiftning på energi- och klimatområdet. Framför allt återspeglar den ännu inte helt de relaterade nya eller reviderade rapporteringsskyldigheterna till följd av 55 %-paketet. Exempelvis har processen enligt artikel 4.5 i det omarbetade energieffektivitetsdirektivet ännu inte införlivats, som handlar om att fastställa nationella energieffektivitetsbidrag, och inte heller det relaterade iterativa förfarandet för att åtgärda brister i enlighet med artikel 4.6.

Samstämmigheten mellan de nationella energi- och klimatplanerna och planer inom ramen för EU:s finansieringsprogram bör också uppmärksammas. I de slutliga uppdaterade versionerna av sina nationella planer bör medlemsstaterna till exempel lämna mer detaljerade uppgifter om synergier med sina nationella strategiska planer för den gemensamma jordbrukspolitiken och om relevanta åtgärder och reformer i sina nationella återhämtnings- och resiliensplaner och REPowerEU-kapitel. Man bör också åtgärda inkonsekvenserna mellan de åtaganden som har gjorts i utkasten till uppdaterade nationella planer och de preliminära regionala åtaganden om utfasning av fossila bränslen som gjorts i de antagna territoriella planerna för en rättvis omställning.

Dessutom finns det utrymme för att öka samstämmigheten och synergierna med andra politikområden, inbegripet miljö (t.ex. luftkvalitet, cirkulär ekonomi, vatten och biologisk mångfald), jordbruk, transporter, industri och makroekonomisk politik.

Relevansen och mervärdet hos en energi- och klimatunion

Förordningen har skapat EU-mervärde genom att förbättra konsekvensen och samordningen mellan medlemsstaternas energi- och klimatpolitik. Den ger EU-mervärde genom att skapa en ram och mekanismer för att stödja en mer konsekvent och samordnad nationell energi- och klimatpolitik och ge tydligare signaler till investerare, vilket är nödvändigt om EU:s gemensamma energi- och klimatmål för 2030 och därefter ska kunna uppnås.

Genom krav på att ytterligare uppgifter och rapporter ska offentliggöras har förordningen tillgängliggjort information på EU-nivå eller nationell nivå som annars inte skulle ha varit tillgänglig. Den har ökat förutsebarheten och insynen i medlemsstaternas energi- och klimatpolitik genom att skapa en övergripande och integrerad ram för styrning. Detta underbyggs av standardiserade planerings-, rapporterings- och övervakningsprocesser och tidsfrister, ökad samordning och allmänhetens tillgång till information.

Förordningen har ökat ansvarsskyldigheten i viss mån genom att utöka planerings- och rapporteringsskyldigheterna till ytterligare områden, förbättra allmänhetens tillgång till uppgifter och skapa en iterativ process som gör det möjligt för kommissionen att bedöma kvaliteten och ambitionsnivån i medlemsstaternas planer.

Vissa berörda parter har kritiserat förordningen för att den saknar tydlig, harmoniserad och faktisk tillgång till rättslig prövning för att bestrida nationella planer och nationella långsiktiga strategier vid nationella domstolar om de inte uppfyller kraven på deltagande eller strider mot miljölagstiftningen. De hävdar att detta bidrar till en inkonsekvent tillämpning runtom i EU och undergräver efterlevnaden av Århuskonventionen, som möjliggör bättre offentlig granskning av handlingar som påverkar miljön. Även om det i förordningen tydligt anges att samråden om planerna i tillämpliga fall bör ske i enlighet med bestämmelserna i direktivet om strategiska miljöbedömningar, hävdade vissa berörda parter att det är önskvärt med ytterligare tydlighet för att säkerställa tillgången till rättslig prövning i alla medlemsstater.

Mer än fem år efter förordningens antagande är dess huvudsakliga mål fortfarande mycket relevanta och kommer sannolikt att bli ännu mer relevanta. De senaste årens socioekonomiska, miljömässiga och geopolitiska utmaningar, i kombination med den allt större brådskan att ta itu med klimatförändringarna och öka vår klimatresiliens, håller på att omforma de politiska prioriteringarna. Dessa utmaningar har visat att vi måste öka samordningen både mellan medlemsstaterna och i EU för att uppfylla alltmer ambitiösa och utmanande klimat- och energimål, ta itu med frågor som rör energitrygghet, överkomliga energipriser och en rättvis omställning, främja forskning och innovation genom att locka investerare och skapa en verklig energiunion. En robust, förenklad och flexibel styrningsram kommer även fortsättningsvis att vara ett viktigt verktyg för att EU ska kunna uppnå dessa mål.

4. SLUTSATSER OCH LÄRDOMAR

Sedan förordningen trädde i kraft i december 2018 har den gjort planeringen och rapporteringen på energi- och klimatområdet enklare, mer samstämmig och mer integrerad. Den har bevisat sitt mervärde i en snabbt föränderlig situation, som präglats av en alltmer ambitiös och övergripande politik och lagstiftning inom energi och klimat, covid-19-pandemin och den energikris som utlöstes av Rysslands anfallskrig mot Ukraina. Förordningen har spelat en viktig roll för att få EU på rätt spår för att uppnå sina energi- och klimatmål för 2030 och på längre sikt på ett mer effektivt sätt. De slutliga uppdaterade nationella planerna kommer att vara ett viktigt verktyg för att uppnå dessa mål.

Den övergripande politiska ram som inrättades genom förordningen fortsatte förvisso att ge resultat även under de föränderliga omständigheterna, men denna utvärdering visar att det finns områden som kan förbättras ytterligare. Den ger insikter som kommer att bidra till det pågående genomförandet och en eventuell översyn av förordningen.

Utöver att uppnå målen för 2030 måste förordningen hjälpa EU att uppnå en uppsättning ambitiösa energi- och klimatmål som blir allt bredare och mer ambitiösa. Samtidigt som den säkerställer regleringsmässig stabilitet och upprätthåller våra ambitioner för 2030, som är grundläggande för att investeringarna för en ren omställning ska förverkligas, bör förordningen utgöra en grund för att utforma och genomföra energi- och klimatpolitik som är i linje med våra ambitioner för 2040 och 2050. Dess styrningsmekanism måste bidra till att påskynda övergången till klimatneutralitet. Den måste också ta hänsyn till konkurrenskraft, energitrygghet och energiresiliens, ta itu med utmaningar i hela leveranskedjan för ren teknik och nettonollteknik, ge incitament till utfasning av fossila bränslen och subventioner till sådana, ta itu med energifattigdom och problem kring en rättvis omställning, ta hänsyn till kompetens- och sysselsättningsaspekter samt lägga större tonvikt vid klimatanpassning med hänsyn till den senaste tidens europeiska klimatriskbedömning[36]. Detta kräver en ytterligare förstärkning av EU:s energi- och klimatstyrning, så att vi kan ta itu med kvarstående fragmentering, luckor och osamordnade nationella strategier.

I linje med kommissionens åtagande om att minska den administrativa bördan från rapporteringsskyldigheter med 25 % finns det olika möjligheter att ytterligare förenkla och rationalisera förordningen, bland annat genom digitalisering. Bland dessa möjligheter ingår ytterligare rationalisering av de nationella planerna och lägesrapporterna, fortsatt anpassning av rapporteringen till kraven i Parisavtalet och dess stärkta transparensramverk, avskaffande av rapportering om oljelager[37] samt utvidgning och förbättring av e-plattformens funktioner, bland annat för att möjliggöra effektivare vidareutnyttjande av uppgifter. Andra möjligheter är också värda att utforska. Bland annat skulle man kunna undersöka om det går att förbättra synergier och samstämmighet med, och integrering av, andra områden av EU-lagstiftningen och EU:s internationella

[36] Rapport 01/2024 från Europeiska miljöbyrån, *European Climate Risk Assessment* (European Climate Risk Assessment – Europeiska miljöbyrån (europa.eu)).

[37] Artikel 26.1 c i styrningsförordningen.

skyldigheter för att uppnå ytterligare effektivitetsvinster. Det bör noga övervägas i vilken utsträckning en utvidgning av förordningens tillämpningsområde till andra politikområden än energi och klimat skulle bidra till att uppnå ytterligare effektivitetsvinster.

För att säkerställa att framtida nationella planer är verkliga investeringsplaner för den gröna omställningen måste förordningen skapa större säkerhet för offentliga och, i synnerhet, privata investeringar på alla nivåer. De viktigaste planeringsinstrumenten enligt förordningen måste bättre kunna identifiera investeringsbehov och finansieringskällor på EU-nivå och nationell och regional nivå, ge starkare signaler och bättre uppgifter till investerare samt belysa de ekonomiska möjligheterna och konsekvenserna av energi- och klimatomställningarna. Med början i de slutliga uppdaterade planer som medlemsstaterna skulle anta senast den 30 juni 2024 bör de nationella planerna användas som en utgångspunkt för EU:s uppnående av sina ambitioner och mål för 2030 och på längre sikt.

Ökad efterlevnad skulle göra det lättare att uppnå förordningens mål. EU:s övergripande ambitioner och mål har fastställts i den europeiska klimatlagen och i sektorsspecifik lagstiftning. Utmaningar kvarstår dock när det gäller inlämning av planerna inom tidsfristerna, rapporternas kvalitet och genomförandets effektivitet. Hur efterlevnaden kan förbättras konkret bör undersökas ytterligare.

Konsekvensen skulle kunna förbättras på flera områden. Här ingår förhållandet mellan de nationella långsiktiga strategierna och de nationella planerna och – mot bakgrund av EU:s ram för ekonomisk styrning – mellan de nationella planerna och de nationella budgetarna. Trots att förordningen är det viktigaste instrumentet för medlemsstaternas rapportering om klimatanpassningsåtgärder saknas det indikatorer i denna för att följa framstegen på området. Dessutom är det inte säkert att förordningen återspeglar sektorsspecifika aspekter i tillräcklig mån (t.ex. behovet av att fasa ut fossila bränslen inom industri, transporter och byggnader) för att leda till de åtgärder som krävs.

För att uppnå EU:s energi- och klimatmål på medellång och lång sikt krävs ökat engagemang från – och samarbete med och mellan – medlemsstaterna, regionala och lokala myndigheter, industrin, finanssektorn, arbetsmarknadens parter och civilsamhället. Det finns ett behov av en verkligt samarbetsinriktad strategi som bygger på samråd, informationsutbyte, utbyte av god praxis, tekniskt stöd och samordning. En mer politisk och förenklad strategi för regionalt samarbete skulle kunna leda till bättre samarbete i fråga om gränsöverskridande projekt, inklusive projekt för att bygga upp den infrastruktur som behövs för energiomställningen till nettonollalternativ[38], och främja smart specialisering bland medlemsstaterna.

[38] Se Enrico Letta, *Much More than a Market: Speed, Security, Solidarity*, på följande adress: much-more-than-a-market-report-by-enrico-letta.pdf (europa.eu).